

РЕФЛЕКСИИ НА ДУХОВНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО НА МАКЕДОНИЈА ВО НЕЈЗИНАТА ТОПОНИМИЈА

Елка Јачева-Улчар

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Македонија

In this article we are analysing the toponymy as a part of the cultural heritage of the Republic of Macedonia. We have started from the assumption that the cultural heritage of a country consists of its language, religion, history and folklore. Consequently, first we were speaking about toponyms as linguistic signs in which very old lexemes and the earliest processes in the development of the language are reflected. After that we regarded the toponyms which reflect beliefs, customs and religion, and to that end we focused to the toponyms which reflect historic events. Accordingly, toponyms of the Republic of Macedonia justifiably were included in the Law on Protection of the Cultural Heritage of the Republic of Macedonia. The Krste Misirkov Institute for Macedonian Language, in Skopje was appointed as authorized body for protection of these toponyms by the Directorate for the Cultural Heritage of the Republic of Macedonia within the Ministry for Culture of the Republic of Macedonia. Unfortunately the toponyms in the Republic of Macedonia have not been included in the protection regime yet, since they are still in the process of valorisation.

Ако тргнеме од претпоставката дека под културно наследство се подразбираат јазикот, религијата, историјата и фолклорот на една земја, тогаш со право ќе кажеме дека топонимите како јазични знаци претставуваат такви топови во кои се рефлектирале сите елементи, коишто го чинат, всушност, духовното културно наследство. Во овој контекст, неслучајно во својата позната монографија, насловена како *Балканолошки лингвистички студии*, академик Петре Хр. Илиевски, ќе рече: „Она што се фосилите за биолозијата и седиментите за геологијата, тоа се топонимите за културната историја на една земја, зашто во нив се изразени најразлични етнички, економски, политички и други промени од минатото на земјата“.

Со намера преку топонимите што се регистрирани на почвата на Република Македонија да ја истакнеме нивната важност во смисла на конзерватори на духовното културно наследство, нашево излагање ќе биде концептирано во неколку сегменти и тоа: топонимите како јазични знаци кои сведочат за најстарите процеси што се случувале во развојот на јазикот, топонимите како сведоштва за верувањата и религиозните убедувања на народот, топонимите како одраз на фолклорот и на историските процеси кои се одвивале на територијата на Република Македонија.

1. Топонимите како јазични знаци кои сведочат за најстарите процеси што се случувале во развојот на јазикот. Топонимите се јазични знаци на кои им се иманентни определени специфики, кои нив ги издвојуваат од сите други јазични знаци во системот. Така, ако тргнеме од структуралистичкото појмување на јазичниот знак, за кој основното обележје е *произволноста* на знакот (Де

Сосир, 1977: стр. 135), односно неговата немотивираност¹ (Дикро, Тодоров, 1987: стр. 227), тогаш ова не важи и за топонимите. Топонимот, речиси, секогаш, дури и кога во него постои и некое, од денешен аспект, непросирно значење има мотивација којашто е фиксирана во надворешно-јазичната дејствителност. Топонимите за разлика од другите знаци во јазичниот систем имаат идентификациска улога, која им е иманентна на сите *nomina propria*, со чија помош е овозможено издвојувањето на еден објект од друг во просторот. Како особено важна специфика на топонимите, често во ономастиката се наведува неговата поголема архаичност, конзервираност и конзервативност во однос на другите апелативи во јазичниот систем. Тоа е така од причина што топонимите *per definitionem*, не ги следат јазичните закономерности коишто ги следат апелативите во рамките на јазикот (Илиевски, 1988: стр. 512). Бидејќи топонимите се фиксирани за објект во просторот, нивното лексичко значење брзо и лесно се губи, па формите остануваат балсамирани. Затоа во топонимите многу често наоѓаме постари јазични реликти кои веќе не ги познава дијалектот на тој ареал (Šimunović, 1972: стр. 241). Како експликација на ова ќе го наведеме ојконимот *Тимјаник*, во чија основа се наоѓа изгубената прасловенска лексема *тимјан* (:прасл.**timěнь*) со која некогаш се означувало 'блато, кал' (Brozović-Rončević, 1999: стр. 34). Бидејќи оваа лексема денеска веќе не е во употреба, жителите од овој крај, според народната етимологија, името на селото *Тимјаник* го објаснуваат со името на лозата *темјаника* која вирее во Тиквешијата.

Географската поставеност на Македонија во централното подрачје на Балканскиот Полуостров, којашто нашиот ономастичар Трајко Стаматоски ја нарекува *раскрсница на раскрсниците* (Стаматоски, 1990: стр. 195), придонесла кон тоа нејзината територија, на долгата историска оска, да биде место на интензивни движења и мешања на различни народи. Овие етноси, како носители на различни јазици и култури, оставиле свои траги што се закодирале во топонимскиот систем на Македонија. Сите ономастичари и домашни и странски, кои се занимавале со проучувањето на македонскиот топонимастикон се еднодушни во оценката дека 90% од македонските топоними имаат словенско потекло. Во основата на топонимите со словенско потекло се среќаваат голем број архаични лексеми кои ѝ се иманентни на прасловенската јазична заедница. Овие лексеми денес не егзистираат во лесичкиот фонд на македонскиот стандарден јазик, но затоа се зацртале во основата на голем број топоними кои и денес се присутни на нашата

¹ Прашањето за мотивацијата е старо, колку што се стари и првите размисли за јазикот. Имено, уште од времето кога почнало да се размислува за јазикот, било поставено прашањето за тоа дали секој јазик е самосвојна, непредвидлива стварност, којашто не може да се сведе на никаква надворешнојазична стварност, или, пак, тој е делумно и целосно објаснив, т. е. оправдан според природниот ред на нештата, односно на мислењето. Првото гледиште може да се нарече *прозволност на јазикот*, коешто го застапуваат структуралистите, а второто *мотивираност на јазикот*. Основите за мотивацијата во јазикот, уште во антиката, ги поставува Кратил, кој, главно, се повикува на Хераклит и кој смета дека меѓу името и предметот што го означува тој, постои природна врска, и дека името не е автентично ако таква врска не постои. Името е имитација на предметот и како такво тој има улога да подучува.

почва. Такви се топонимите, како: *Кичер* (: прасл. **kučerь*, **kučerā* : **kykā* + суф. *-erь*, *-erā* 'стрмен врв, свијок'), *Сопиште* (: прасл. **sърь* 'насип, возвишение, планина'), *Наригот* (: прасл. **rygāti* 'блуе, повраќа, прен. 'затрупува, нафрла, нанесува'), *Глишиќ* ((: **zливосек* 'глибаво, мочурливо место што го пресечува река или пат' (: прасл. **gliva* 'габа, печурка', супстантивизирана придавка образувана со суфиксот *-jo* од ие. корен **glei-* 'лепи, мачка' + *-сек*: прасл. гл. **sěk-ti* 'сече')) (Станковска, 1995: стр. 66-68), *Раец* (: прасл. **raj* 'блатно место') (Брозовиќ-Рончевиќ, 1999: стр. 32), *Крапа*, *Крпица* (: прасл. **krǫpъ* 'кус, краток, мал' (Јачева-Улчар, 2001: стр. 53-63), *Вевчани*, *Долагаец* (: *вьсь* 'село') (Стаматоски, 1990 : стр. 205) итн.

Покрај исчезнатите лексеми, во словенските топоними се зачувале и низа фонетско-фонолошки, морфолошки и зборообразувачки јазични особености кои стандардниот македонски јазик, исто така, не ги познава.

На планот на фонетско-фонолошките особености тоа се: чување на старословенските консонантски групи -шт- (*Пешти*, *Пештани*) и -жд- (*Мислодежда*, *Радожда*); носен изговор на назалот од заден ред 5 (*Гл'мбоки Дол*, *Д'мбени*,), кој во стандардот се деназализирал во *а*, чување на вокалното *л* (*С'ли*, *П'лчишта*), чување на епентетското *л* (*Дивље*, *Земља*) , чување на старословенската група *гл-* од прасл. придавка *глубокъ* која во стандардниот македонски гласи *длабок* (*Глобочица*, *Глобоко* итн.).

На морфолошко рамниште треба да се истакне дека кај сложените топонимски образувања, составени од придавка и именка, често придавката од машки род ја чува определената заменска форма (*Стари Град*, *Горни Полог*, *Горни Дисан*, *Горни Белград*, *Горни Вачик*). На планот на зборообразувањето во голем број топоними се чуваат траги од некогашниот посвоен суфикс *-јь* (*Летуње*, *Дракшањ*, *Куманич*, *Клењ*, *Кобиља Глава*) (Станковска, 2002) кој подоцна бил истиснат од истофункционалниот суфикс *-ов* (: стсл. *-овъ*), стариот деминутивен суфикс *-ыць*, *-ца*, *-це* (*Дабец*, *Крстец*, *Блаце*) итн.

Од топонимите што се среќаваат на територијата на Р Македонија 10% имаат туѓо потекло. Еден помал дел од овие топоними имаат супстратно потекло. Супстратните топоними сме ги наследиле од латинскиот и грчкиот јазик, како и од народите што го населувале Балканот во античкиот период, како Илири, Тракијци, Бриги, Пајонци и др. Овие топоними се од особено значење, зашто врз основа на анализата што се спроведува врз нив, палеолингвистите, всушност, ја создаваат претставата за палеобалканските јазици. Топонимите коишто датираат од пред доаѓањето на Словените на Балканот се зачувани во многу мал број, со оглед на тоа што Словените во голема мера ги преименувале географските и фортификациските објекти во чија близина се населувале. Во случаи кога задржувале некои топоними од супстратот, тогаш врз нив вршеле фонетско-фонолошки адаптации. Како такви топоними на почвата на Македонија се издвоени: оронимот *Беласица* кој е добиен од името *Орбелос*, пајонскиот ојконим *Баргала* кој се модифицирал во името на реката *Брегалница* која тече, речиси, низ цела источна Македонија, како и

хидронимот *Астибос* кој по пат на метонимија станал име за градот *Штин* (Илиевски, 1988 : стр. 500). Од друга страна, во Македонија се среќаваат и такви топоними кои настанале со топонимизација на апелативи од супстратно потекло, кои сосема се вклопиле во словенскиот јазичен систем, така што поголемиот број од нив обичниот човек и не ги чувствува како туѓи. Тоа се топонимите како: *Страга*, *Гумба*, *Бигор*, *Чука*, *Карпа* и др.

Во македонскиот топонимски систем, како што кажавме и погоре, се инкорпорирани извесен број лексеми од грчко потекло. Такви топоними на територијата на Р Македонија се следниве: *Друм* (: грч. *dromoj* 'пат'), *Ливада* (: грч. *λιβάδι* < stgч. *λιβάς* 'влага'), *Мандра* (: грч. *μάνδρα* 'обор, двор, сидана ограда'), *Мигдали* (грч. *αμύγδαλον* 'бадем'), како и имињата на населените места: *Ѓавато* (во чија основа е именка од грчко потекло со значење 'премин'), Битолско и Гевгелиско, *Паликура* (: грч. прид. *παλαιός* 'стар' и грчката им. *χωρίον* 'село'), Кавадаречко и др.

Во топонимите како *Глаца*, *Кастел*, *Кукол* и др., пак, настанале со топонимизација на лексеми од романско-латинско потекло.

Во најголем обем од инојазичните топоними се оние од турско потекло, како резултат од петвековното владеење на Турците во Македонија. Во овие топоними е одразена лексиката од најразлични семантички групи. Географски термини од турско потекло следиме во топонимите: *Ада* (: *ада* 'остров'), *Сиври Алт* (: *алт* 'височина'), *Карадаг* (: *даг* 'планина', *Коџа Дере* (: *дере* 'река'), *Тене* (*тене* 'врв на рид или планина'), *Таилак* (: *таи* 'камен') итн. Турски земјоделски апелативи се вложени во топонимите: *Бафчите* (: *бавча* 'градина'), *Чаир* (*чаир* 'ливада'), *Бучукница* (: *бучук* 'дрвен сад за мерење жито') и др. Фитоними од турско потекло се вградени во топонимите: *Ајвалар* (: *ајва* 'диња'), *Алмалак* (: *алма* 'дива јаболкница'), *Киразлак* (: *кираз* 'цреша'), а зооними во топонимите *Курт Тене* (: *курт* 'волк'), *Кокарџа* (: *кокарџа* 'твор') и др.

Во поново време во западниот и северозападниот дел на нашата земја се јавуваат и извесен број микротопоними од албанско потекло како резултат на зголеменото присуство на албанското наследство во овие краишта, особено, во последните децении на 20. век. Овие топоними, главно, се наоѓаат во пограничните области на нашава земја со Албанија и Косово. Такви се топонимите: *Вори Гогез*, *Гури* и *Грихес*, *Гури* и *кордит* и др.

Во контекст на досега кажаното, би сакале да истакнеме дека најголемиот број топоними во кои се вградени несловенски елементи во најголем број случаи се хибридни топонимски образувања со оглед на тоа што значаен број еднокомпонентни топоними се образувани со јазични средства од словенско потекло. Такви се еднокомпонентни топоними: *Адата* (во основата се наоѓа турската лексема *ада* 'остров', а кон неа е доден македонскиот определувачки член *-та* за ж. р.), *Клисурка* (во основата е лексемата од латинско потекло која во нашиот јазик влегла преку средногрчкиот *клисура* 'теснец' (Илиевски, 1988 : 459), а кон неа е додаден словенскиот дем. суфикс за ж. род *-ка*), *Чешичка* (во основата на топонимот се наоѓа лексема од турско потекло, а кон неа е додаден сложениот деминутивен суфикс (*-ичка* : суф. *-ица* + суф. *-ка*) и др. Кај двокомпонентните топоними доста често една од компонентите е или апелатив од словенско потекло или лично име од словенскиот

антропонимски репертоар, како: *Чолакова Леса* ((: посвојна придавка од антропонимот *Чолак* (: тур. *çolak* 'сакат човек') + им. *леса* (прасл. *lěsъ* 'шума'); *Дабова Ливада* (: посвојна придавка од фитонимот *даб* (: прасл. *dǫbъ* 'даб' + им. *ливада* од грчко потекло), *Лазова Мандра* (: посвојна придавка од личното име *Лазо* + им. *мандра* од грчко потекло) и др.

2. Топоними во кои се одразиле верувањата, обичаите и религијата

На територијата на Р Македонија до денес се живи и такви топоними кои настанале со топонимизација на апелативи кои во себе содржат сакрални и магиски значења, преку кои можеме да ја идентификуваме космогониската слика на македонските Словени, пред покрстувањето. Такви се топонимите како *Балван/Болован*, *Соха/Расоха*, *Требеништа*, *Капиште*, *Перунов Камен* и др. Во топонимот од типот *Балаван/Болован* е вградена лексемата *балван/болован* којашто има значење на 'треда, столб, споменик' спрема кој Словените пред покрстувањето имале развиен култ на обожавање, односно идол. Слично е и со топонимите од типот *Соха/Расоха*, во кои е вложена лексемата *соха* со значење 'гранка'. Топонимите како *Требништа/Требеништа* претставуваат топонимизирани *nomina loci* суф. *-иште*, множина *-ишта*, кои се, всушност, светилишта каде што се принесувале *треби* т.е. 'жртви' (Олга Иванова, 1999 : стр. 123-140). Првата компонента од топонимот *Перунов Камен*, всушност, е посвојна придавка во која е вложено името на врховниот бог кај старите Словени, *Перун*.

Од времето на христијанизацијата на словенското население што ја населувало областа на денешна Македонија датираат огромен број топоними во кои се изразиле имињата на христијанските светци (*Св. Илија*, *Св. Димитрија*, *Св. Архангел Михаил*, *Богородица*), потоа христијанските симболи (како *Крстови*, *Икони*), но и сакрални објекти во кои се вршат христијански обреди, како: *Крсталото*, *Црква*, *Манастир* итн.

Со доаѓањето на Турците на Балканот, во текот на петвековното присуство на територијата на Македонија се создале топоними кои настанале со топонимизација на религиозни термини од духовната култура на муслиманите. Такви топоними се: *Џамија*, *Теке*, *Кр'к Џамија*, *Медеризова Џамија* итн.

3. Топоними во кои се одразиле историски настани

Во еден значаен дел од топонимите во нашата земја се рефлектирале историските личности, настани и процеси кои се случувале на нашите простори. Народното паметење на овие историски артефакти се закодирале и во македонските топоними. Така, на пр., во микротопонимот *Самуилова Тврдина*, регистриран во гр. Охрид, го среќаваме името на цар Самуил, кој владеел со големата средновековна држава со центар во Македонија од крајот на 10. и почетокот на 11. век. Средновековната историска личност Крале Марко, чиј лик и дело партиципира во фолклорот на повеќе балкански народи со

хиперболизирани особини, нашла одраз и во немал број топоними на територијата на нашава земја, како: *Маркова Стапалка*, *Маркова Нога*, *Маркови Кули*, *Маркови Прсти*, *Маркова Седелка* итн. (Олга Иванова, 1999 : стр. 90-100). Инаку, Крали Марко како османлиски вазал во 14. век владеел во југозападна Македонија приближно 25 години.

Едно мало гратче во североисточна Македонија го носи името *Делчево* во чест на револуционерот *Гоце Делчев*, кој е организаторот на ослободителното движење против османлиската власт кон крајот на 19. и почетокот на 20. век.

Влегувањето на нашава земја, по Првата светска војна, во рамките на Кралството на Србите, Хрватите и Словенците, исто така, се одразило и во топонимијата. До пред две децении населбата *Ченто* во Скопје, која го доби своето име во чест на првиот претседател на социјалистичка Македонија, *Методија Андонов-Ченто*, се викаше *Синѓелиќ*, според презимето на војводата од Првото српско востание, Стеван Синѓелиќ. Јужно од Скопје, е лоцирано селото *Петровец*, кое го добило своето име според кралот на Србија од 1903-1918 и прв крал на Кралството СХС, Петар I Караѓорѓевиќ.

Кога Р Македонија, по Втората светска војна, станува една од шесте републики на федеративна Југославија, во нашава земја неколку топоними го добиваат атрибутот *Титов* во чест на претседателот на СФРЈ, Јосип Броз Тито. Тоа се ојконимот *Титов Велес*, оронимите *Титово Брдо* и *Титов Врв*. Од сиве овие, само *Титов Врв* остана *Титов* и со него се именува врв на најголемата планина во Македонија, Шар Планина. Од името на градот *Титов Велес* отпадна придавката *Титов*, а градот денес се вика како што се викал и порано само *Велес*. Ридот *Титово Брдо* повторно го доби своето старо име *Камено Брдо*. Една населба во градот Скопје го носи името на револуционерот *Ѓорче Петров*. На територијата на главниот град Скопје се наоѓа и приградската населба која во поново време го носи името *Илинден* (порано *Белимбегово*) во чие име е овековечен празникот Илинден. Како што ни е познато, Илинден е верски празник кој се слави на 2 август во чест на христијанскиот пророк св. Илија. За македонската историја овој ден е значаен поради два историски настана: на овој ден во 1903 година е кренато Илинденското востание кое претставува бунт на македонското население против османлиската власт. Вториот значаен настан датира од 1944 година кога македонската комунистичка партија одржува заседание на кое се поставени темелите на современата македонска држава.

Поради сето горенаведено топонимите во Р Македонија со право влегоа во Законот за заштита на културното наследство на РМ. Како овластен субјект за спроведување на нивната заштита е назначен Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ од Скопје од страна Управата за заштита на културното наследство на РМ, којашто работи во рамките на Министерството за култура. Топонимите во РМ, сè уште, не се влезени под режимот на заштитата, бидејќи нивната валоризација, сè уште, е во тек.

Литература

- Иванова. Олга. 1999. Студии од топонимијата и антропонимијата. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“: Скопје.
- Илиевски. Хр. Петар. 1988. Балканолошки лингвистички студии. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“: Скопје.
- Јачева-Улчар. Елка. 2001. Придавката **krǫpъ* во македонската топонимија. во *Balkanoslavica*. Институт за старословенска култура: Прилеп. бр.28-29. стр.53-64.
- Стаматоски. Трајко. 1990. Македонска ономастика. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“: Скопје.
- Станковска. Љубица. 1995. Македонска ојконимија 1. Метаморфоза: Скопје.
- Станковска. Љубица. 2002. Суфиксите *-jъ*, *-bъ* и *-ъ* во македонската топонимија. Институт за старословенска култура: Прилеп.
- Brozović-Rončević. Dunja. 1999. Nazivi za blatišta i njihovi toponimijski odrazi u hrvatskome jeziku. vo *Folia Onomastica Croatica*, knj. 8, HAZU: Zagreb.
- De Sosir. Ferdinand. 1977. *Opšta lingvistička*. Nolit: Beograd.
- Dikro. Osvald., Todorov. Svetan. 1987. *Enciklopedijski rečnik 1 i 2*. Prosveta: Beograd.
- Šimunović. Petar. 1972. *Toponimija otoka Brača*. Supetar.